

Memoriæ ergo scribebat

Nedslag i stambokssamlingen vid
Uppsala universitetsbibliotek

Sebastian Cöllen och Daniel Solling

Inledning

De så kallade stamböckerna (latin *alba amicorum*) är en föga uppmärksam-
mad källa till den europeiska kulturhistorien. Sveriges största stambokssam-
ling finns vid Uppsala universitetsbibliotek (UUB) och den är digitaliserad
och katalogiserad i "Alvin – Plattform för digitala samlingar och digitaliserat
kulturarv".¹ I den här texten kommer vi först att ge en generell överblick
över stamböckerna som material, därefter presentera Uppsala universitets-
biblioteks stambokssamling litet närmare, för att slutligen utifrån en av sam-
lingens stamböcker exemplifiera vilket slags kunskap man kan utvinna ur
detta material.

Stambokstraditionen

En stambok är ett slags vänskapsalbum, som främst fördes av studenter vid
tyskspråkiga universitet.² Termen stambok kommer av tyskans *Stammbuch*,
som syftar på att man där fick hälsningar från sin *Stamm der Freunde* (dvs.
sin vänkrets). Man kan här också jämföra med den latinska benämningen
album amicorum ("vännernas album" eller "album av vänner"), den term som
fö. även används på engelska.³

Traditionen att föra stambok växte fram i Tyskland på 1540-talet.⁴ I bör-
jan fördes stamböcker av personer i kretsen kring reformatorerna Martin

¹ Se även Uppsala universitetsbibliotek, Stamböcker, <https://www.ub.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/verk-och-samlingar-i-urval/stambocker/>, hämtad 5 november 2020.

² Avsnittet bygger på Solling 2016b, s. 13–20.

³ Solling 2016a, s. 16.

⁴ Ekrem 2002, s. 13, Helk 2001, s. 16 och Kurras 2004, s. 1.

Luther och Philipp Melanchthon i Wittenberg.⁵ Stamböckerna användes i första hand för att samla på hälsningar (s.k. tillskrifter) från reformatörerna. Seden spred sig inom teologiska, i princip uteslutande protestantiska kretsar, och bland de adliga; även studenter vid andra protestantiska universitet tog snabbt till sig bruket att föra stambok.⁶ Studenterna samlade på tillskrifter av sina akademiska lärare men också av sina medstudenter.⁷ Det blev också inom den akademiska världen, och främst då bland studenterna, som stamboksskicket kom att få störst spridning. Studenterna förde tidigt med sig stamböckerna på sina bildningsresor till olika universitet runtom i Europa.⁸ Så spred sig bruket att föra stambok bland studenter och fenomenet fick spridning även utanför Tyskland, bl.a. i Schweiz, Skandinavien och Nederländerna.⁹ Just mobiliteten är ett viktigt kriterium för en stambok och bl.a. därigenom skiljer sig stamböckerna från gästböckerna som inte är särdeles mobila.¹⁰

Stamböckernas tillskrifter innehåller emellertid inte bara text utan de är även ofta konstfullt utsmyckade med bl.a. illustrationer av olika slag samt adelsfamiljers vapensköldar. Under framför allt 1800-talet blev det även vanligare med torkade blommor, hårkonst och broderier i stamböckerna.¹¹ Det förekommer även illustrationer i en stambok som inte räknas som delar av tillskrifter, då de inte återfinns i direkt anslutning till en tillskrift.¹² Traditionen att föra stambok blev ovanligare bland studenter under 1800-talets första decennier men bestod in på 1900-talet och stamboken var förebilden för senare tiders poesialbum.¹³

En stambok består oftast av en volym försedd med läderpärm och med ursprungligen blanka blad på vilka tillskrifterna nedtecknades. Under 1500-talet och tidigt 1600-tal var det också vanligt att tryckta böcker interfolierades och användes som stamböcker.¹⁴ Stamböckerna har inget enhetligt format. I början, när interfolierade böcker användes, var stående oktavformat vanligt, men åtminstone sedan 1600-talets senare hälft är liggande oktav det vanligaste formatet och boken är ofta ca 10 cm hög och 15–17 cm bred.¹⁵ Tidiga

⁵ Schnabel 2003, s. 265 f.

⁶ Jfr Moning 2007, s. 120.

⁷ Schnabel 2003, s. 268 f.

⁸ Jfr Schnabel 2003, s. 269.

⁹ Davidsson 1993, s. 6.

¹⁰ Jfr Raffel 2012, s. 161 och Solling 2018, s. 14.

¹¹ Schnabel 2003, s. 107 f.

¹² Solling 2017, s. 15.

¹³ Jfr Davidsson 1993, s. 7 och Solling 2018, s. 14.

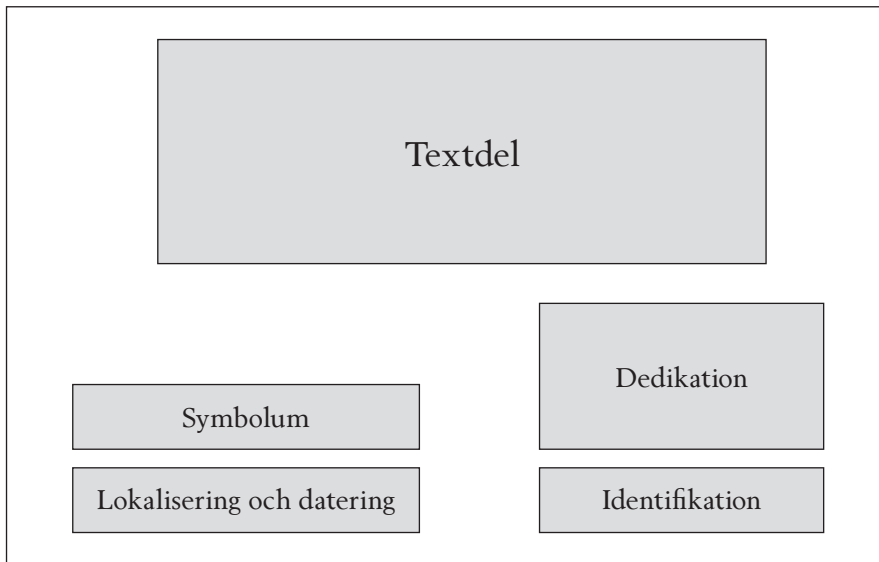
¹⁴ Jfr Raffel 2012, s. 159.

¹⁵ Solling 2018, s. 15.

stamböcker innehåller blad av såväl pergament som papper men ju längre tiden går desto mer överväger pappret och blir omsider allena rådande.¹⁶ Senare, under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, tillkom stamböcker som bestod av lösa, tomma blad som förvarades i konstfullt utsmyckade kassetter.¹⁷

En stamboks inre struktur ser vanligtvis ut så att kungliga och furstliga personer nedtecknade sina tillskrifter på sidor långt fram i stamboken, där efter följer prelater, adliga, övriga teologer, präster samt lärda och slutligen studentkolleger och hantverkare.¹⁸ Av falsk eller äkta blygsamhet, eller eftersom stamboken ännu inte hade fått några kungliga eller furstliga nedtecknare, sökte man sig ofta en tom sida långt bak i stamboken. Därför uppvisar många stamböcker relativt få tillskrifter i början och fler mot slutet.¹⁹

Från 1600-talet och framåt är en stambokstillskrift som består av enbart text ofta strukturerad på ett visst sätt, som kan ställas upp schematiskt enligt figur 1.²⁰

Figur 1. Schematisk uppställning över en typisk stambokstillskrift bestående av enbart text.

¹⁶ Jfr Davidsson 1993, s. 10.

¹⁷ Davidsson 1981c, s. 16 och Schnabel 2003, s. 124.

¹⁸ Schnabel 2003, s. 138 f.

¹⁹ Davidsson 1993, s. 19.

²⁰ Jfr Schnabel 2003, s. 146, som presenterar ett utförligare schema. Figur 1 utgör en bearbetad och förenklad version av detta, jfr Solling 2020, s. 75 f. Många av de textuella tillskrifter som återfinns i stamböcker i UUB:s samlingar är strukturerade på detta sätt.

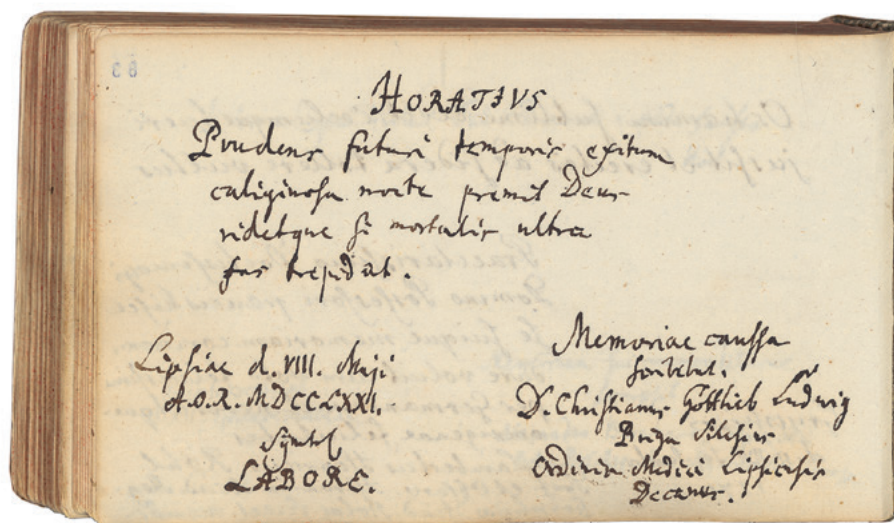

Bild 1. Blad 83^r i Uno von Troils stambok (signum Y 141). Tillskrift av Christian Gottlieb Ludwig, daterad 8 maj 1771. Alvin.

Tillskriften är så uppbyggd att det överst på sidan återfinns en textdel, vilken ofta består av ett citat eller ett tänkespråk, gärna ur Bibeln eller från en antik författare. Därefter följer en dedikation, oftast till höger, längre ned på sidan. Dedikationen är ofta formelartad och uttrycker mestadels att det förelåg ett varmt vänskapsband mellan tillskriftslämnaren och stamboksägaren. Den innehåller också ofta skrivningar om att stamboksägaren var särdeles framstående (och lärd) och att tillskriftslämnaren är hans trogne tjänare. Under dedikationen, oftast längst ned till höger, finns en s.k. identifikation. Denna innehåller oftast en underskrift samt s.k. identifierande uttryck, dvs. uppgifter som tillskriftslämnaren nedtecknat om sig själv och som kan underlätta att identifiera honom. De allra flesta tillskrifter innehåller en angivelse av ort och datum för nedtecknandet (s.k. lokalisering och datering) och denna återfinns vanligen till vänster om dedikationen. I anslutning till denna angivelse finns ibland också ett s.k. symbolum, dvs. nedtecknarens eller hans släkts motto. Symbolum är ibland placerat ovanför, ibland under lokaliseringen och dateringen.²¹

Detta schema kan exemplifieras (bild 1) med en tillskrift ur ärkebiskop Uno von Troils (1746–1803) stambok som finns vid UUB (signum Y 141).

Textdelen högst upp i tillskriften består här av ett citat ur Horatius' *Carmina* 3:29, rad 29–32. Till höger under textdelen återfinns dedikationen, som i detta

²¹ Jfr Solling 2020, s. 76.

fall är mycket kortfattad: *Memoriae caussa scribebat* ('Detta skrev för ihågkomstens skull'). Härpå följer identifikationen innehållande en underskrift och de identifierande uttrycken: *D. Christianus Gottlieb Ludwig* || *Brigae Silesius* || *Ordinarius Medici Lipsiensis* || *Decanus* ('Doktor Christian Gottlieb Ludwig från Brieg, schlesier, professor i medicin i Leipzig, dekan'). Om honom kan tilläggas att han var en av Linnés tidiga anhängare, även om han hade vissa invändningar mot dennes sexualsystem. Till vänster om identifikationen står ort och datum för tillskriftens nedtecknande (lokalisering och datering): *Lipsiae* ('i Leipzig') den 8 maj 1771, och allra längst ned till vänster Ludwigs motto: *LABORE* ('genom arbete').²²

Ibland förekommer andra typer av text i stamböckerna än tillskrifter. Det kan röra sig om av stamboksägaren eller senare ägare införda anteckningar av olika slag, till exempel ett register över stambokens tillskriftslämnare, eller om en ägarnotis av stamboksägaren, dvs. ett slags titelblad, där ägaren ofta skrev ned att föreliggande bok utgör en samling hälsningar av hans vänner eller dylikt.²³

De vanligaste språken i stamböckerna är tyska och latin, men även tillskrifter på t.ex. grekiska, hebreiska och franska samt övriga europeiska folkspråk förekommer. Vissa stamböcker uppvisar även tillskrifter på andra språk såsom arabiska och kinesiska.²⁴ Det finns mycket omfattande stamböcker med hundratals tillskrifter och sådana som bara har några få, men vanligen innehåller en stambok mellan 50 och 150 stycken.²⁵

Stamböcker är viktiga kulturbärare och en stambokssamling som helhet återspeglar en lång kulturell utveckling där stamboken inte utgör en isolerad företeelse utan har påverkats av olika tiders smak och stilar både i fråga om form och innehåll och den har förändrats därefter.²⁶ Genom århundradena ändrar även tillskrifterna och citaten i stamböckerna karaktär och således bidrar även de till att beskriva kulturell utveckling.

Stamböckerna är socialhistoriskt mycket intressanta bl.a. då citaten i tillskrifterna kan kopplas direkt till de personer som nedtecknade dem. Häri- genom kan man få en bild av vilka åsikter och ideal som tillskriftslämnaren hade och även var denne stod i moraliska och filosofiska frågor; i tillskrifterna använde man sig nämligen ofta av citat från kända personer, såsom kyrko-

²² Jfr Solling 2020, s. 77.

²³ Solling 2017, s. 15.

²⁴ Jfr Davidsson 1993, s. 21.

²⁵ Exempelvis innehåller den 313 blad omfattande stambok som tillhört hovläkaren från Berlin Adolph Friedrich Gerresheim (1655–1716; signum Y 149 g) endast 17 tillskrifter, jfr Solling 2018, s. 16 f.

²⁶ Davidsson 1981c, s. 19.

fäderna, Luther eller antika författare och filosofer. Ibland är det möjligt att inom en och samma stambok följa polemik mellan tillskriftslämnare med t.ex. olika trosåskådning eller mellan lärda med olika uppfattningar.²⁷

Stamböckerna utgör också en viktig källa för att kartlägga och undersöka interpersonella förhållanden under den tid de fördes. Genom att studera dem kan man erhålla ny kunskap om de sociala nätverk som fanns bland lärda, adliga, teologer och andra uppsatta personligheter under 1500–1800-talen. Det var nämligen vanligt att dessa under sina bildningsresor lärde känna varandra och skrev tillskrifter i varandras stamböcker. Genom att följa tillskrifterna i en persons stambok kan de resor genom Europa som vederbörande företog sig kartläggas och analyseras. Speciellt vanliga var sådana bildningsresor bland studenter. Studentstamböcker är ofta utsmyckade med bilder från studentlivet och dessa har stor kulturhistorisk betydelse då de ofta ger värdefulla historiska upplysningar om studentlivet vid olika universitetsstäder. En del stamböcker innehåller även självbiografiska notiser av deras ägare, vilka ger ytterligare detaljer om resor och andra levnadsomständigheter. Vissa stamboksägare vinnlade sig även om att i tillskrifterna i efterhand införa biografiska uppgifter om de personer som nedtecknat tillskrifter i deras stamböcker.²⁸ Stamböckerna är på ett sätt att betrakta som den tidens motsvarighet till sociala medier.

Stamböckerna ger även, genom de illustrationer de innehåller, andra viktiga kulturhistoriska upplysningar. Vissa av dem innehåller stadsbilder, som kan ge en uppfattning om hur äldre tiders städer såg ut och ibland innehåller scener ur stadslivet. Även landskapsmotiv samt heraldiska inslag förekommer. Genom de illustrationer som stamböckerna innehåller är de också viktiga källor för forskning om historisk klädnad och om historiska möbler och möblering. Stambokstillskrifter med citat ur litteraturen är också goda värdemätare på vilka författare som var på modet vid en viss tid och i vilka kretsar de lästes. Speciellt under 1800-talet, när stamböcker innehållande litterära citat blivit mycket populära, kan man genom stamböckerna få en mycket god bild av samtidens borgerliga litterära smak och kanon.²⁹

Allmänt om Uppsala universitetsbiblioteks stambokssamling

En kulturhistoriskt värdefull stambokssamling finns vid UUB. Mellan 2015 och 2018 katalogiserades och digitaliserades denna samling inom ramen för

²⁷ Davidsson 1993, s. 23 f.

²⁸ Davidsson 1993, s. 27 f., jfr även Schnabel 2003, s. 163.

²⁹ Fechner 1981, s. 11 ff.

det av *Riksbankens jubileumsfond* finansierade projektet "Digitalisering och katalogisering av stambokssamlingen vid Uppsala universitetsbibliotek". De digitaliserade och katalogiserade stamböckerna finns tillgängliga i Alvin.

Stambokssamlingen vid UUB är Sveriges största och omfattar 160 stamböcker. Albumen har förts under fem sekler, från 1500-talet till 1900-talet. Den äldsta stamboken fördes i Wittenberg år 1556. Samlingen innehåller 22 stamböcker från 1500-talet, 44 från 1600-talet, 42 från 1700-talet och 52 från 1800-talet.³⁰ Allt som allt innehåller samlingen över 12 000 tillskrifter.

De flesta stamböcker i samlingen har en koppling till de tyskspråkiga delarna av Europa. Antingen hade de tyska ägare och har kommit till Sverige då deras ägare flyttade hit (eller senare genom förvärv), eller så hade de svenska ägare som reste runt i Europa, och då ofta i de tysktalande områdena, när de förde stamboken i fråga.³¹ Många av tillskrifterna har dock en tydlig koppling till Sverige.

Samlingen innehåller många studentstamböcker,³² framför allt från 1600- och 1700-talen, men också stamböcker som tillhört bl.a. biskopar, präster, diplomater, vetenskapsmän, konstnärer, författare, jurister, handelsmän och adliga. Många av stamböckerna i samlingen har ett stort kulturhistoriskt värde. Bland dessa kan t.ex. nämnas stamböcker som tillhört professorn Carl Wilhelm Böttiger (1807–1878; signum Y 32 a), militären, skriftställaren och konstnären Ernst Malmberg (1867–1960; signum Y 92), operasångerskan Johanna von Schoultz (1813–1863; signum Y 128 s) och Linnés lärjunge, botanisten Carl Peter Thunberg (1743–1828; signum D 23:26). Samlingens stamböcker har tillskrifter av många berömdheter bl.a. Axel Oxenstierna (1583–1654), Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686), Karl X Gustav (1622–1660), drottning Kristina (1626–1689), Isaac Newton (1642–1727), Carl von Linné (1707–1778), Alexander von Humboldt (1769–1859), Esaias Tegnér (1782–1846), Erik Gustaf Geijer (1783–1847), Per Daniel Amadeus Atterbom (1790–1855), Fredrika Bremer (1801–1865), H. C. Andersen (1805–1875) och John Bauer (1882–1918). Vi kommer att återkomma till flera av dessa stamböcker och tillskrifter nedan.

Stamböckerna i samlingen har kommit till universitetsbiblioteket på olika vägar, en del har följt med i arkiv efter avlidna personer, vilka kommit i bibliotekets ägo, andra genom inköp på antikvariat, bokauktioner eller av

³⁰ Denna indelning är gjord så att stamboken räknas till det århundrade, från vilket den har sin äldsta tillskrift. Det finns så klart stamböcker som har förts över sekelskiften. Flera stamböcker i samlingen har t.ex. påbörjats under 1800-talets sista år och räknas till det århundradet, men innehåller tillskrifter också från 1900-talet.

³¹ Jfr Solling 2018, s. 18.

³² Jfr Solling 2016b, för ett exempel på hur en sådan kunde se ut.

sterbhus. Synnerligen viktiga i det här sammanhanget är dock de s.k. Wallersamlingarna, och speciellt Wallers autografsamling.³³ År 1950 skänkte läkaren och den framstående boksamlaren Erik Waller (1875–1955) biblioteket sin stora samling tryckta böcker³⁴ och efter Wallers död förvärvade biblioteket hans autografsamling, vilken bl.a. innehöll 59 stamböcker; 36 av dessa är stamböcker i original, resterande 23 har efter förvärvet rekonstruerats av lösa stamboksblad med tillskrifter som också ingick i Wallersamlingarna. Autografsamlingen innehåller dessutom 533 lösa blad med stambokstillskrifter, vilka under årens lopp skurits ur stamböcker.³⁵ Detta var ett vanligt förfarande bland autografsamlare under framför allt 1800-talet.

Några nedslag i Uppsala universitetsbiblioteks stambokssamling

Här kommer vi nu att, i kronologisk ordning, stifta närmare bekantskap med några stamböcker i bibliotekets samlingar. Den äldsta stamboken (signum Y 90) i samlingarna – och samtidigt i någon svensk samling – fördes i Wittenberg år 1556 av dansken Mogens Madsen (Magnus Matthiæ i latiniserad form). Han befann sig i Wittenberg i egenskap av preceptor, ett slags privatlärare, åt den unge danske adelsmannen Otte Pors. Tillsammans övervarade de bl.a. reformatorn Philipp Melanchthons föreläsningar. Som stambok använde Madsen en tryckt bok, i vilken han lät binda in tomma blad före och efter själva bokblocket. De tryckta verk som ingår i boken är den grekiska versionen av Johannes Calvins (1509–1564) *Rudimenta fidei Christianæ* från 1551 samt en hebreisk version av hans *Catéchisme de l'Eglise de Genève* från 1554. Madsen blev senare präst och 1589 biskop i Lund. Stamboken kom till UUB som krigsbyte genom Magnus Gabriel De la Gardies (1622–1686) försorg.³⁶

En annan intressant stambok fördes 1595–1616 av doktorn i medicin Johann Gastel från Augsburg (signum Y 55). Den innehåller 134 tillskrifter mestadels från Augsburg och 105 bilder på tyska adelssläkters vapen. Det mest anslående med stamboken är dock de 29 dräktbilder som Gastel fick målade i den under en resa i Italien 1600/1–1603. Bland de avbildade återfinns bl.a. medlemmar i signorian i Venedig och andra deltagare i dogens processioner. En bild (bild 2), som sträcker sig över två sidor, föreställer dogen av Venedig, den påvliga nuntien och den kejserliga ambassadören under en baldakin som

³³ Se Uppsala universitetsbibliotek, Wallersamlingarna 2020, <https://www.ub.uu.se/hitta-ivara-samlingar/verk-och-samlingar-i-urval/wallersamlingarna/>, hämtad 5 november 2020.

³⁴ Kleberg 1955, s. IX.

³⁵ Jfr Solling 2018, s. 18 f.

³⁶ Jfr Davidsson 1981b, s. 22 f., Davidsson 1981c, s. 20 och Solling 2018, s. 21.

Bild 2. Blad 18^v–19^r i Johann Gastels stambok (signum Y 55): Dogens procession i Venedig (gouache). Alvin.

bärs av *portatore dell'ombrello*. Till vänster om dem står *il portatore del corno ducale* med sin mössa i hand.³⁷

1600-talsstamböcker med kvinnliga ägare är relativt ovanliga. En mycket intressant dylik finns i UUB:s samlingar, nämligen Christina Posses (1630–1668) stambok (signum Y 117 k). Stamboken innehåller 47 tillskrifter varav många härrör från framstående personer ur svensk 1600-talsadel. Den innehåller även tillskrifter av kungligheter; både drottning Kristina och Karl X Gustav har skrivit in sig i albumet. Drottning Kristinas tillskrift saknar både ort och datum och innehåller, förutom ett citat av Seneca d.y. på tyska (översatt av den tyske författaren Martin Opitz), blott hennes förnamn. Detta var brukligt för kungligheter, som såg sig stå över tid och rum. Den tillskrift som följer efter drottningens i stamboken tillhör pfalzgreve Karl Gustav, den bli-

³⁷ Jfr Davidsson 1981b, s. 23 f, Davidsson 1981c, s. 21 f, Davidsson 1993, s. 9 och Solling 2018, s. 21 f.

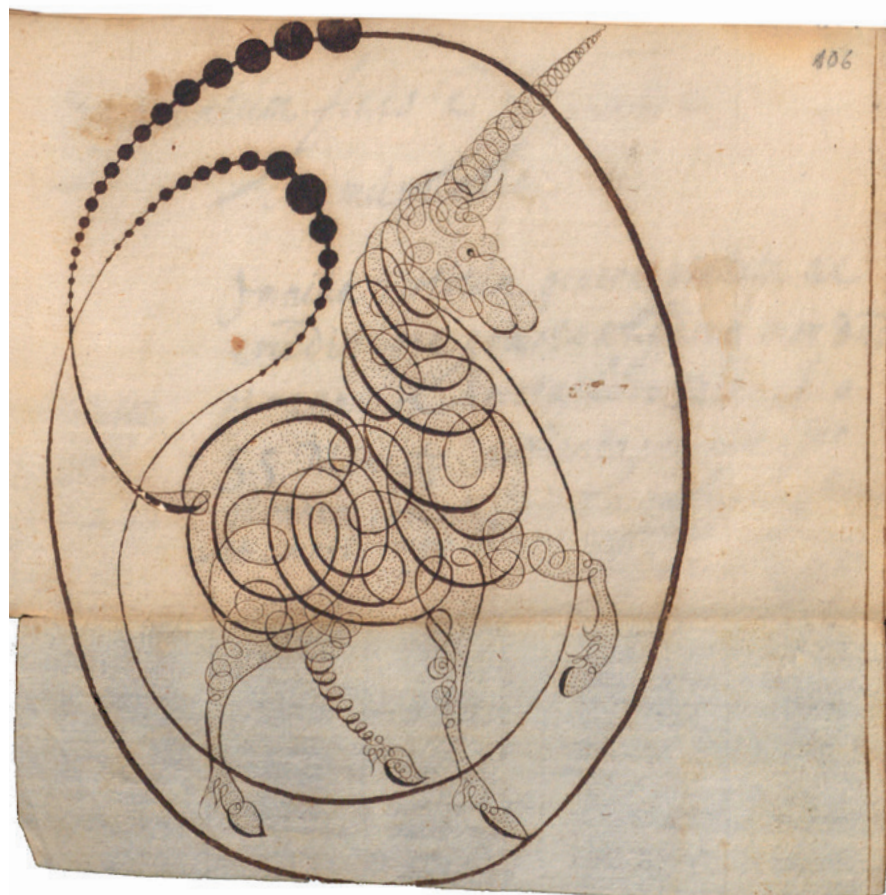

Bild 3. Blad 106^r i Johann Christoph Salbachs stambok (signum Y 126): Enhörning (bläckteckning). Alvin.

vande Karl X Gustav, och är nedtecknad år 1648. Den 7 maj 1647 införde även rikskanslern Axel Oxenstierna sin tillskrift långt fram i den då blott 16-åriga Christina Posses stambok. Detta förvånar inte, då hon var systerdotterdotter till Axel Oxenstiernas hustru Anna Bååt (1579–1649) och uppfostrades hos dem. Ganska långt fram i stamboken återfinns Magnus Gabriel De la Gardies tillskrift från den 19 juni 1648. På uppslaget efter sin make har De la Gardies hustru Marie Euphrosyne av Pfalz-Zweibrücken-Kleeberg efterföljande dag fört in sin hälsning på sitt modersmål tyska. Christina Posses stambok ger en bild av hur umgängeskretsarna såg ut bland adliga i 1600-talets Sverige.³⁸

³⁸ För mer ingående upplysningar om Christina Posses stambok, se Solling 2016a, som behandlar många av tillskrifterna i denna, jfr även Tienken 2014, s. 111 ff.

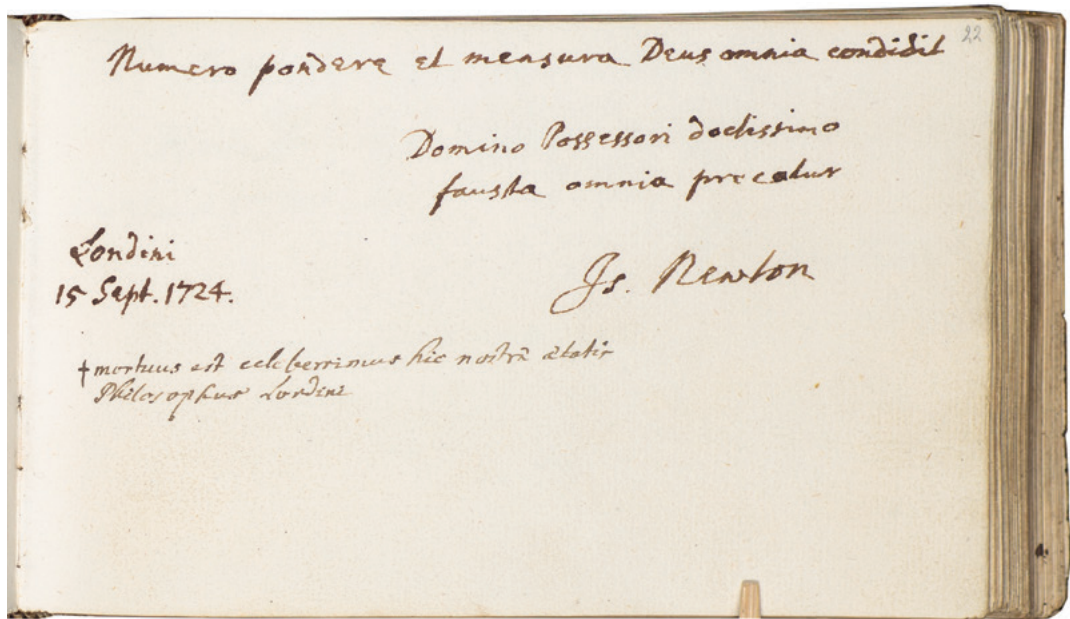

Bild 4. Blad 22 i Christian Ludwig Liptens stambok (signum Y 82 b): Isaac Newtons tillskrift, daterad 15 september 1724. Alvin.

Stamböcker innehåller ofta intressanta illustrationer. Så är fallet med den tyske prästen Johann Christoph Salbachs (1637–1706) stambok (signum Y 126). Den innehåller 134 tillskrifter bl.a. från hans studietid i Groningen och från olika resor under mitten av 1600-talet samt illustrationer föreställande bl.a. adelsvapen och emblem men också två stycken illustrationer som skall verka vara ritade med ett enda penndrag; den ena (bild 3) föreställer en enhörning, den andra en tupp. Dessa s.k. "Schriftbilder" var vanliga i 1600-talsstamböcker. Salbachs stambok innehåller också självbiografiska anteckningar, bl.a. notiser om barnens födelse.³⁹

En annan tysk präst Christian Ludwig Lipten (1698–1759) förde stambok 1722–1725 (signum Y 82 b) på sina resor i Europa. Den 15 september 1724 befann han sig i London och denna dag skrev den då nästan 82-årige Isaac Newton (1642–1727) in sig i hans stambok på blad 22^r (bild 4). Han skrev sin berömda mening *Numero pondere et mensura Deus omnia condidit* ('Gud skapade allt efter antal, vikt och mått') och tillfogade en inte speciellt personlig, nej snarast en standarddedikation till Lipten: *Domino Possessori doctissimo fausta omnia precatur* || *Is. Newton* ('Isaac Newton önskar den mest lärde ägaren all lycksalighet'). Några år senare noterade Lipten följande under

³⁹ Jfr Davidsson 1981c, s. 27 f. och Davidsson 1993, s. 16.

Newtons tillskrift: † *mortuus est celeberrimus hic nostræ ætatis Philosophus Londini* ('vår tids berömdaste filosof har gått hädan i London').⁴⁰ Detta är en av endast åtta kända stambokstillskrifter av Newton.⁴¹

En annan känd person som har lämnat sin tillskrift i stambokssamlingen är Carl von Linné (1707–1778). Han skrev i Uppsala den 9 augusti 1770 i sin lärjunge Carl Peter Thunbergs (1743–1828) stambok (signum D 23:26; bild 5). Han använde ett citat ur Vergilius Aeneiden, bok 10, vers 468 f., vilket också var hans valspråk, flera gånger använt i stamböcker: *Famam extendere factis, ‖ hoc virtutis opus* ('Att med handlingar öka ryktet, det är dådkraftens verk'). Linnés dedikation till Thunberg innehöll idel lovord: *Clarissimo Medicinæ Licentiatu Domi]no C. P. Thunberg, ‖ ante hac Discipulo dilectissimo et vero, nunc ad exteros sapientiores iter suscepturo, ‖ fausta quæque et felicia adpreca-tur ‖ Car. a Linné ‖ eques] auratus* ('Den mest lysande licentiaten i medicin, herr C. P. Thunberg, tidigare högt skattad elev som nu skall företa sig en resa till lärdare män i utlandet, önskar Carl von Linné, ordensriddare, all tänkbar välgång och lycka'). Hösten 1770 begav sig Thunberg till Amsterdam och Paris för att fortsätta sina studier i botanik. Linnés tillskrift till Thunberg exemplifierar två viktiga egenskaper hos en tillskrift: för det första skrevs tillskrifter ofta inför en förestående resa eller ett studieortsbyte,⁴² för det andra kunde de fungera som ett slags rekommendation för framtida akademiska lärare.⁴³

Thunbergs stambok är förmodligen den stambok i bibliotekets samling som användes längst bort från Sverige. Thunberg tog nämligen med sig den på sin sju år långa resa till Sydafrika och Asien. Genom stamboken kan vi följa Thunbergs resa. Det finns tillskrifter från Amsterdam i december 1771 kort före hans avresa, från Kapstaden mellan 1773 och början av 1775, från Batavia (Jakarta) i maj 1775, från "Japan" i augusti 1775, från Jepara, Semarang und Batavia på försommaren 1777, från Colombo mellan november 1777 och januari 1778 och från Amsterdam i oktober 1778. Hans nästan tre år i Sydafrika och halvtannat år i det vid denna tid för de flesta européer slutna Japan var mycket viktiga för utforskandet av den sydafrikanska respektive japanska floran.⁴⁴

Under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, dvs. romantiken, var illustrationer föreställande ett monument till vänskapens lov vanliga i stamböckerna. Dessa vänskapsmonument förekom vanligen som illustrationer i tillskrifter av stamboksägarens vänner. Det kunde dock också hända att de fanns redan

⁴⁰ Jfr Davidsson 1981c, s. 30, Gömöri och Snobelen 2020, s. 442–447 och Solling 2018, s. 24 f.

⁴¹ Jfr Gömöri och Snobelen 2020, s. 447.

⁴² Schnabel 2003, s. 345 f.

⁴³ Schnabel 2003, s. 350 f.

⁴⁴ Jfr Davidsson 1981b, s. 31, Davidsson 1981c, s. 34 och Solling 2018, s. 25 f.

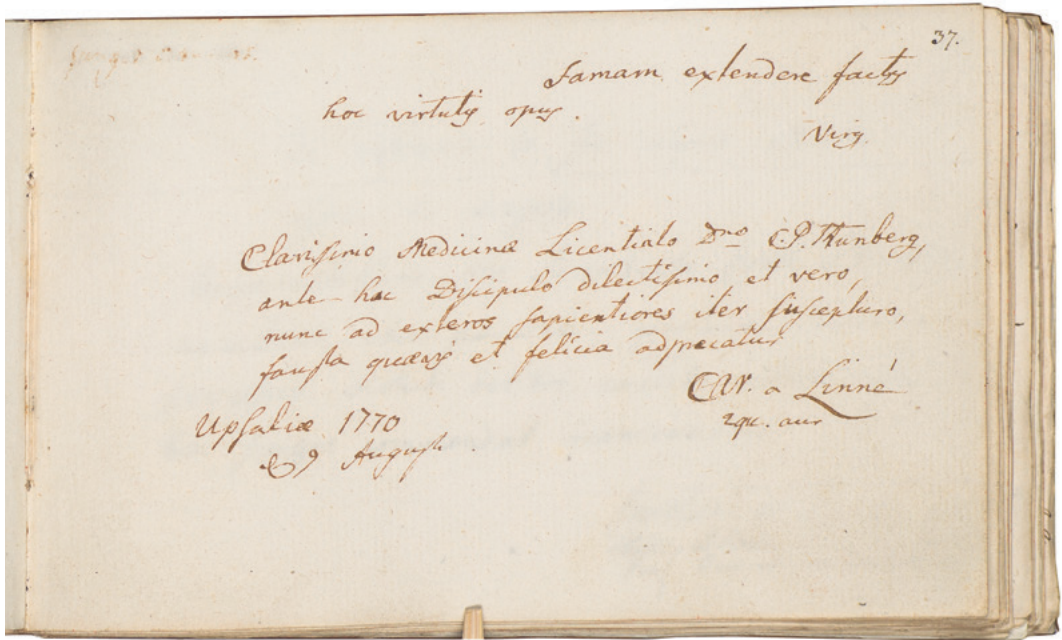

Bild 5. Blad 37 i Carl Peter Thunbergs stambok (signum D 23:26): Carl von Linnés tillskrift, daterad 9 augusti 1770. Alvin.

på titelbladet för att förmedla att stamboksägaren ville dedicera hela stamboken åt vänskapen.⁴⁵ Ett vackert exempel på detta finner vi i schlesiern Johann Christian von Arnold-Ehrenbergs stambok (signum Y 19 k).⁴⁶ Titelbladet i hans stambok (bild 6), som fördes 1786–1789, visar hur fredens ängel skriver "Denkmahl der Freundschaft" ('vänskapens minnesmärke') på en krigarstatys sköld. Statyn är placerad på en pelare med stamboksägarens namn. Bakom statyn ligger krigets symboler och attribut.⁴⁷

Professorn i nyuropeisk lingvistik, modern litteratur och estetik vid Uppsala universitet Carl Wilhelm Böttigers (1807–1878) stambok (signum Y 32 a) innehåller många intressanta tillskrifter.⁴⁸ Böttiger anlade sin stambok inför en resa på kontinenten 1835–1836 och samlade flitigt tillskrifter under denna resa. Kort före avresan erhöll han dock tillskrifter från två av Sveriges viktigaste författare under 1800-talet, Erik Gustaf Geijer (1783–1847)

⁴⁵ Lindgren 2015, s. 15.

⁴⁶ Denna stamboks ägare har tidigare inte varit identifierad men kunde identifieras i oktober 2020 i samband med arbetet med föreliggande artikel.

⁴⁷ Jfr Davidsson 1981c, s. 36.

⁴⁸ Se Solling 2018, s. 26–30 för en mer ingående beskrivning av Böttigers stambok; jfr även Davidsson 1981c s. 43 f.

Bild 6. S. 3 i Johann Christian von Arnold-Ehrenbergs stambok (signum Y 19 k): Titelblad med vänskapsmonument (gouache). Alvin.

och Per Daniel Amadeus Atterbom (1790–1855). Den 4 augusti 1835 träffade Böttiger Alexander von Humboldt (1769–1859) i Berlin och denne skrev en tillskrift i hans stambok. Även Esaias Tegnér (1782–1846) finns representerad i stamboken med en tillskrift från den 23 maj 1839. Drygt fem år senare gifte sig Böttiger med Tegnérns dotter Disa Gustava (1813–1866). Efter en utlandsresa 1839–1840 lät Böttiger sin stambok vila fram till den 2 juli 1849 då han använde den en sista gång, när H. C. Andersen (1805–1875) passerade genom Uppsala på hemresa från Dalarna ("paa Hjemreise fra Dalarne", blad 19^v). Andersen författade en kort dikt till Böttiger i stamboken. Också några kvinnor finns representerade i Böttigers stambok. En av dem är författarinnan Fredrika Bremer (1801–1865) som under ett monterat, av henne själv utfört porträtt av Napoleon på blad 75^f skrev (bild 7): "Låt denna bild af en stor man, || påminna Er om ett litet fruntimmer, || er sanna och tacksamma || vän, || Fredrika Bremer".

Samlingens yngsta stambok är samtidigt en av dess märkvärdigaste. Det handlar om kaptenen, skriftställaren och konstnären Ernst Malmbergs (1867–1960) stambok (signum Y 92). Han förde den 1899–1948 och den användes också delvis som gästbok i Malmbergs olika hem. Stamboken innehåller tillskrifter från många berömda personer ur framför allt den nordiska kul-

Bild 7. Blad 75^r i Carl Wilhelm Böttigers stambok (signum Y 32 a): Fredrika Bremers tillskrift, odaterad, med porträtt av Napoleon (gouache). Alvin.

tureliten under 1900-talets första årtionden. Många av dem har efterlämnat musiknoter, teckningar och målningar i original. Här kan bara nämnas några av alla berömda tillskriftslämnare: Hugo Alfvén (1872–1960, blad 228^r), Albert Engström (1869–1940; blad 9^r, 10^r och 265^r), Edvard Grieg (1843–1907; blad 41^r), Knut Hamsun (1859–1952; blad 266^r), Henrik Ibsen (1828–1906; blad 39^r), Selma Lagerlöf (1858–1940; blad 147^r), Carl Larsson (1853–1919; blad 127^r), Bruno Liljefors (1860–1939; blad 125^v), Carl Milles (1875–1955; blad 247^r), Wilhelm Peterson-Berger (1867–1942; blad 46^r), Jean Sibelius (1865–1957; blad 6^r), August Strindberg (1849–1912; blad 122^r), Nathan Söderblom (1866–1931; blad 167^r), Elin Wägner (1882–1949; blad 268^r) och Anders Zorn (1860–1920; 126^r). En lavering av John Bauer (1882–1918) får här ge en föraning om alla skatter som finns i Malmborgs stambok (bild 8). Illustrationen föreställer, med Bauers egna ord, "TROLLET DUMBOM och RIDDAR KVICK".

Efter att här ha skrapat på ytan på några av samlingens stamböcker kommer vi i nästa avsnitt att gå mer på djupet i en annan av dem för att exemplifiera hur mycket information man kan få fram ur en enda stambok och hur en stambok kan bidra till att förete dess ägares livsväg och framväxande sociala nätverk.

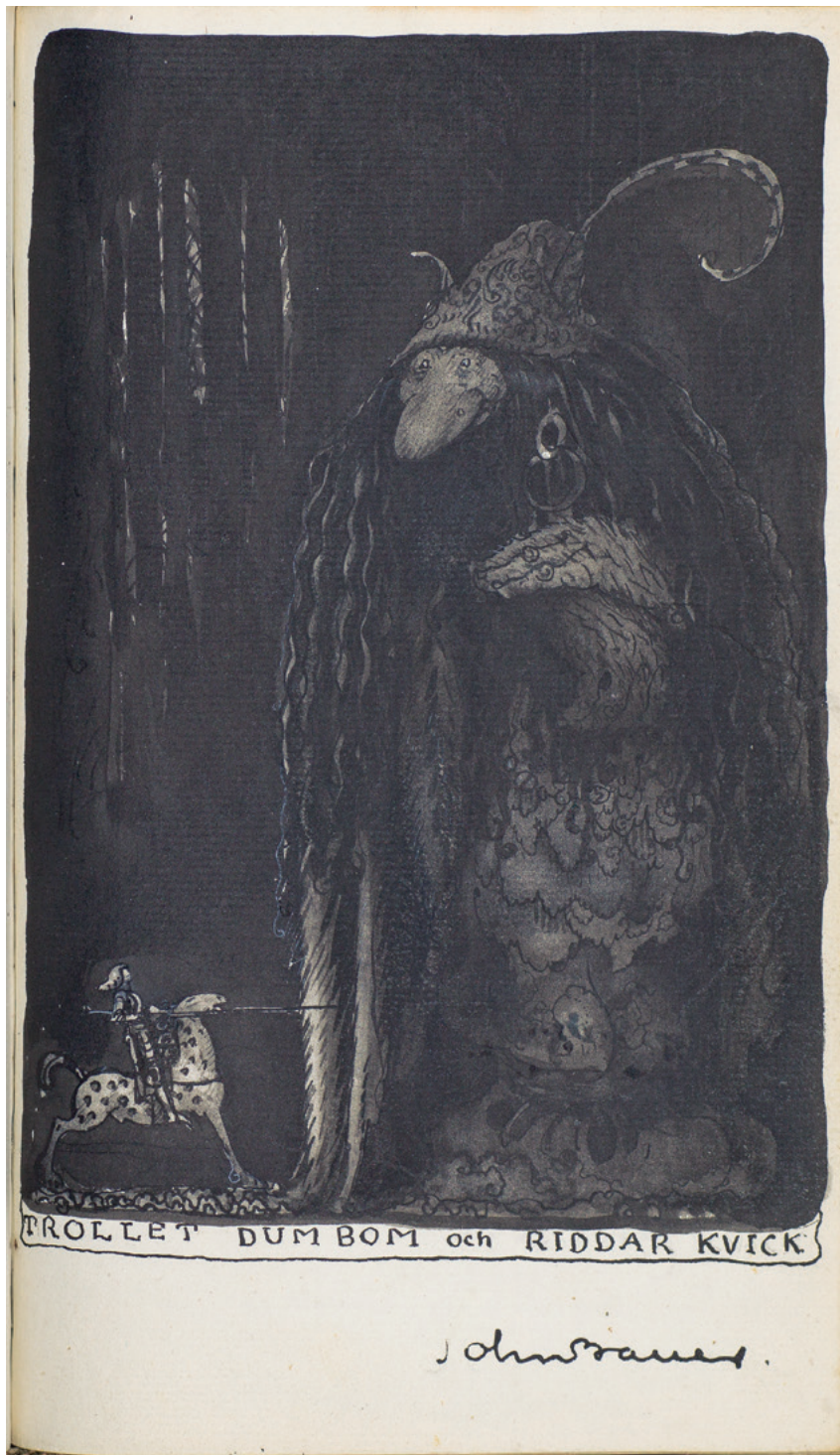

Bild 8. Blad 156 i
Ernst Malmbergs
stambok (signum
Y 92): "TROLLET
DUMBOM och
RIDDAR KVICK"
av John Bauer
(livering). Alvin.

Gottfried von Schröers stambok

Gottfried von Schröers stambok (signum Y 131) är en av volymerna i Uppsala universitetsbiblioteks stambokssamling.⁴⁹ Boken, huvudsakligen från mitten av 1600-talet, utmärker sig inte på något särskilt sätt framför andra verk i samlingen, men är samtidigt – liksom varje stambok – ett fantastiskt historiskt dokument som rymmer information på de mest mångskiftande plan.

Stamboken har det behändiga fickformat som med tiden kom att karakterisera genren. De 359 bladen rymmer 81 tillskrifter⁵⁰ men mäter bara ungefär 10 × 16 cm. Boken kunde alltså enkelt stoppas ned i ränslan och följas med på resan. Trots den blygsamma storleken vilar emellertid en närmast sakral nimbus över boken.⁵¹ Dess träpärm har klätts i chagrin, ett överdrag av läder vars yta genom pressningen givits ett vackert strimmigt utseende. Bandet är dekorerat med filéstämplor och medaljonger. Allt är förgyllt, och guldets står ut mot det svarta lädret.

Också invärtes har boken dekorerats. Till dess mest uppseendeväckande utsmyckning hör en rad kopparstick som finns infogade på spridda ställen. Här finns bland annat en komplett serie av Jan Boels *Cor Jesu amanti sacrum*, sannolikt graverad av Anton Wierix (1555/59–1604). Att en fullständig serie av detta slag hittas är mycket ovanligt.⁵² Boken rymmer även fyra vackra akvareller med motiv ur växt- och djurriket (bild 9). De verkar komma från 1740-talet,⁵³ då boken har tagits i bruk på nytt av en senare ägare, en J. Die-drichson. Denne interfolierade samtidigt också flera blad innehållande religiösa grubblerier i stamboken.⁵⁴

I bokens utsmyckning återspeglas auran från de prestigefyllda namn som fyller dess sidor, till exempel den blivande kung Karl X Gustav och dito rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie. Eftersom personer ur det svenska 1600-talets adel finns rikligt företrädna på stambokens blad, kan den ge nya

⁴⁹ Stamboken beforskades samt djupkatalogiserades i projektet "Gottfried Schröers stambok (Y 131): Textuella strategier för självstilisering hos 1600-talets svenska adel" (2019), finansierat av Tersmedens stiftelse. Den föreliggande texten bygger delvis på resultaten i detta projekt samt den mer teoretiska analys av stamboken som presenteras i Cöllén 2020.

⁵⁰ I stambokens katalogpost i Alvin är tillskrifterna numrerade i den ordning de uppträder i boken.

⁵¹ Detta framhävs också av den lilla text i utsmyckade versaler som inleder boken (blad 2^r): *PATRONIS || FAVORIBVS || AMICISQ; || HOC LIBELLI || SACRVM || ESTO* ('För beskyddare, gynnare och vänner skall denna lilla bok vara helig').

⁵² Jfr Davidsson 1981a, s. 76.

⁵³ Jfr dateringen blad 124^r.

⁵⁴ Denna konkreta form av receptions historia då en stambok åter togs i bruk av en senare ägare – ibland en släkting till den förste ägaren – är ingen ovanlighet, se Schnabel 2003, s. 166–172.

Bild 9. Blad 224 i Gottfried von Schröers stambok (signum Y 131): Fågel, införd av senare hand (akvarell och bläck). Alvin.

insikter om adelsståndets – och särskilt ätten Sparres (av Rossvik) – kulturella och sociala historia. Boken kan också ge ökad kunskap om centrala personligheter i lärdomsstad Uppsala vid denna tid, eftersom både professorer och adliga studenter finns inskrivna i boken. Nedan kommer vi dock framför allt att betrakta den som ett dokument över en tysk kanslists sociala avancemang i stormaktstidens Sverige.

Stamboksägaren Gottfried Schröer var son till kyrkoherden Esaias Schröer (1586–1663). Denne var – liksom även hans far före honom – verksam i Gohlau och Schalkow (Gałów och Skalka) i Schlesien, i vad som i dag är sydvästra Polen. Den 13 augusti 1611 föddes Gottfried i ortens kyrkoherdeboställe. Hans eget liv innebar emellertid en brytning med denna kyrkliga bakgrund. Med tiden skulle han flytta till Sverige och söka sig till den politiska administrationen, där han skulle avancera som kanslist, adlas till von Schröer och slutligen utses till svenskt hovråd.⁵⁵

⁵⁵ En sammanställning av tidigare tillgängliga biografiska uppgifter finns i Elgenstierna 1925-1936, bd 9, s. 58. De flesta uppgifterna härrör från 1640-talet eller senare. Bland annat var Schröer med som legationssekreterare vid den stora fredskongressen i Oliva 1660.

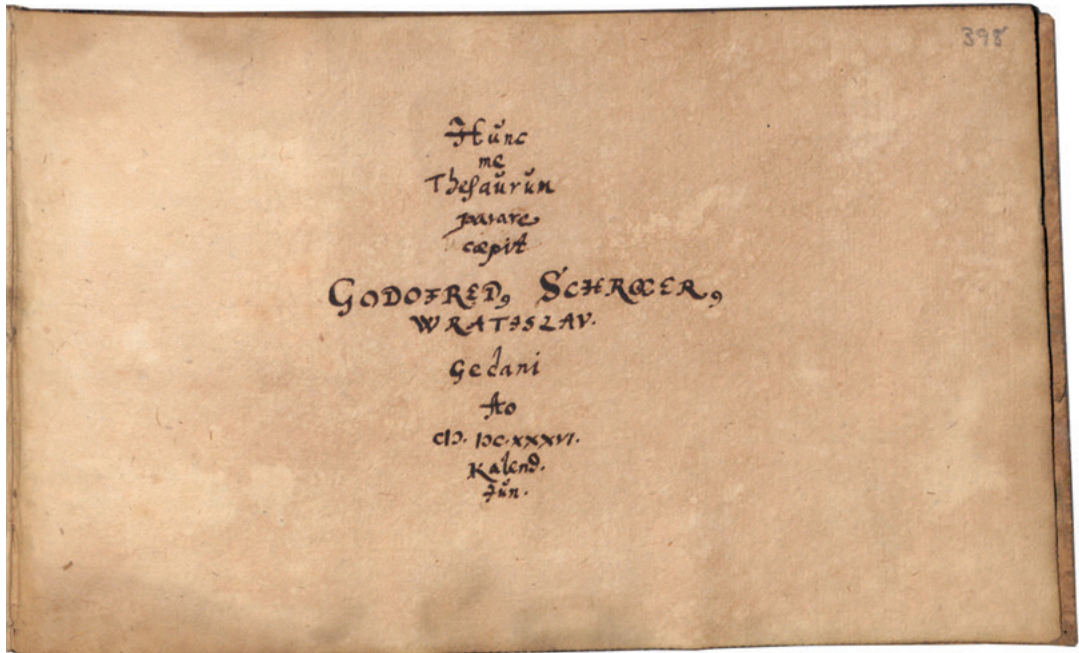

Bild 10. Blad 398 i Schröers stambok (signum Y 131): Stamboksägarens egen inskription, daterad 1 juni 1636. Alvin.

Stamboken låter oss kartlägga Gottfried Schröers liv och umgänge under en viktig del av hans liv. Tillskrifterna tillägnade Schröer löper från 1636 till 1654 (bild 10). Av dem kan man utläsa att han år 1636 befann sig framför allt i Danzig (Gdansk). Tillskrifterna härrör mestadels från tyskar, några med schlesisk bakgrund. De flesta står långt bak i boken, vilket tyder på att Schröer började föra stamboken i sin närmaste krets, i vilken det (ännu) inte fanns så många uppsatta personligheter.

Samma år besökte Schröer också Stockholm. Första gången vi kan se detta i stamboken är den 2 april, då professorn i medicin i Uppsala, Peter Kirstenius (1577–1640), skrev in sig ungefär i mitten av stamboken (nr 20).⁵⁶ Tillskriften är skriven i darrig gammelmansstil. Inskribenten var vid denna tid 59 år gammal; fyra år senare var han död.⁵⁷ År 1636 stod Kirstenius på höjden av sin karriär. Till Sverige hade han kommit från Preussen, där han varit bosatt medan han sysselsatte sig med medicinsk praktik. Här hade han lärt känna

⁵⁶ Tillskriften på blad 144^r var en av stambokens första. Schröers bekantskaper från Danzig skulle skriva in sig på gott avstånd efter Kirstenius, medan sidorna före snart skulle fyllas av namn ur svenska rikets adel och kansli.

⁵⁷ För Kirstenius biografi se *Nordisk familjebok* 1904–1926, bd 14, s. 148 och *Svenska män och kvinnor* 1942–1955, bd 4, s. 243.

den svenske statsmannen Axel Oxenstierna, som anställt Kirstenius som livmedikus och inbjudit honom att följa med hem till Sverige på återfärden 1636. Kirstenius tackade ja, och samma år blev han kallad till extra ordinarie livmedikus hos drottning Kristina av Sverige och till professor i medicin vid Uppsala universitet.

Kirstenius var dock inte känd enbart för medicin. Genom sina studier hade han tidigt fått upp ögonen för Avicenna (ca 980–1037) och andra arabiska läkare, och bland de språk han studerat – hela 26 stycken, sades det – hade han därför fått särskilt stort intresse för arabiskan. År 1608 gav han till och med ut en arabisk grammatik och året därpå en del av Avicennas medicinska handbok. Med dessa och andra texter färdades Kirstenius namn över hela Europa. Ett av hans mest bestående bidrag till Sverige var att han införde trycktyper för det arabiska språket till landet; dessa behövde han nämligen för att kunna trycka sina språkvetenskapliga arbeten i Uppsala. Det är därför kännetecknande att Kirstenius valt att högst upp pryda sin stambokstillskrift med ett citat på arabiska (bild 11). På svenska kan texten översättas ungefär som 'Jag accepterar det Gud har gett mig', vilket mer eller mindre motsvarar innehållet i det därefter följande latinska citatet: *VELLE DEI VELLE MEUM EST* ('Guds vilja är min vilja').

Alldeles vid årets slut, den 31 december 1636, avlade Schröer ett andra besök i den svenska huvudstaden.⁵⁸ Denna gång var det Kirstenius son, den senare hovingenjören Johan Peter Kirstenius (1617–1682), som skrev in sig i stamboken. Han har övertagit faderns latinska citat men skriver, i enlighet med sin ställning (han var ännu bara 19 år gammal), in sig långt bak i boken (nr 75). I tillägnelsen till sin "värderade vän", "meinem wehrten Freunde" Schröer, använder han tyska, antagligen de båda herrarnas umgängesspråk.

År 1637 har Schröer entydigt förflyttat sig till Sverige och Stockholm. De flesta inskribenterna är fortfarande tyskar, men många av dem är nu personer med högre ställning inom svenska kansliet. Till de senare hör Paul Straßburger (1595–1654; nr 16), Henrik Schwallenberg (1600–1657; nr 18), Joachim Camerarius d.y. (1603–1687; nr 19) och Christoph Friedrich Schwalch († 1656; nr 22). Dessa inskriptioner har samlats kring Kirstenius tillskrift och bildar en tydlig grupp. Denna fysiska närhet tycks återspegla en social verklighet. År 1642 gifte sig nämligen Camerarius syster Anna Katharina med den förutnämnde Straßburger, och med Schwalchs systerdotter, Dorotea Elisabeth (Hempel), gifte sig senare Schwallenberg. Tillskrifterna förenas också av att

⁵⁸ Däremellan verkar han ha återvänt till Danzig; två brev till sonen från fadern Esaias Schröer från 1636-07-30 och 1636-08-02 verkar nämligen ha adresserats till och mottagits där.

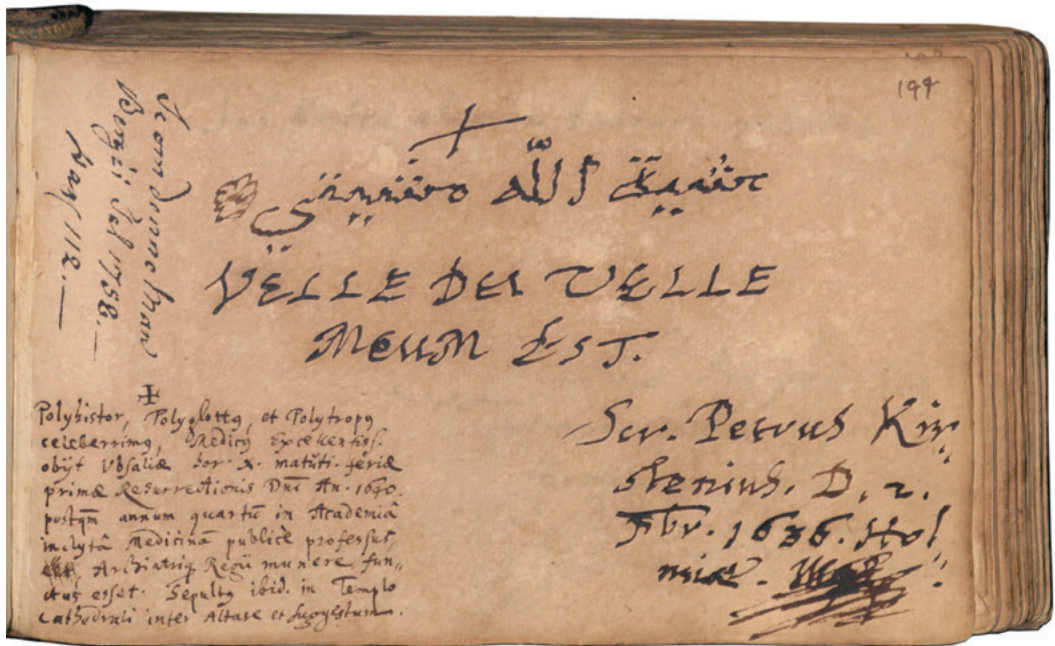

Bild 11. Blad 144^r i Schröers stambok (signum Y 131): Tillskrift av Peter Kirstenius, daterad 2 april 1636. Alvin.

Bild 12. Blad 26^r i Schröers stambok (signum Y 131): Tillskrift av Karl X Gustav, daterad 3 maj 1638. Alvin.

de är tämligen kort hållna. Till exempel skriver Schwallenberg endast *Memoriæ ergo scribebat* [...] (För att bli ihågkommen skrev... [...]), blad 134^r). Det är likväl inte lika kort som Peter Kirstenius tillägnelse från föregående år: ett knapphändigt *Scr.* (för *Scripsit*, dvs. 'skrev', blad 144^r)! Den korta tonen kan tyda på att kanslisterna inte hade någon särskilt nära relation till Schröer och att de själva – vid denna tid väletablerade i samhället – inte hade mycket att vinna på att skriva in sig i det nätverk av personer Schröer hittills samlat i sin stambok. Likväl pekar de kontakter Schröer nu inledde mot hans egen karriärväg inom kansliet.

Det följande året, 1638, har Schröer dragit vidare till Uppsala. Från detta år kommer stambokens mest prominenta tillskrifter. Stambokens första tillskrift härrör från den blivande kung Karl X Gustav (reg. 1654–1660; nr 1). Tillskriften är undertecknad i Uppsala den 3 maj 1638 (bild 12). Vid denna tid var Karl Gustav bara 16 år gammal och omtalar sig som *Comes Palatinus Rheni*, det vill säga pfalzgreve vid Rhen.⁵⁹

Den unge pfalzgreven hade efter Kristina – ännu blott 12 år och omyndig – anspråk på svenska tronen, men efter Gustav II Adolfs död 1632 hade hans far och familj hamnat i ett prekärt läge, då de saknade förtroende från drottning Kristinas förmyndarregering, och i synnerhet från Axel Oxenstierna. Tillskriften härrör från tiden efter att han tillbragt några månader vid Uppsala universitet och före hans utländska studieresa 1638.

Efter denna tillskrift följer Johan Rosenhane (nr 3), Karl Gustavs guvernör, som skulle komma att åtfölja pfalzgreven på dennes ovannämnda utrikesresor. Därpå kommer den franske diplomaten Claude de Mesmes, comte d'Avaux (nr 4), som 1634–1637 befunnit sig på resa genom Skandinavien på politiska uppdrag.⁶⁰ Han följs av den senare rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie (nr 5), som vid den tid då han skrev in sig i stamboken stod i slutet av en intensiv period vid Uppsala universitet. Här hade han studerat bland annat historia, retorik, filosofi och fysik.⁶¹ Året efter skulle han erhålla *fasces academici* under prorektor Israel Bringius⁶² – även han inskriven i Schröers stambok (nr 40) – och utnämnas till *rector illustris*, ett slags hedersrektor vid universitetet.⁶³

⁵⁹ Trakten kring Rhen var hemvist för ätten Wittelsbach av hertigdömet Pfalz-Zweibrücken, som Karl Gustav härstammade från.

⁶⁰ Hans resor finns skildrade av hans sekreterare Charles d'Ogier, som bl.a. åtföljde greven till Sverige, se Hallberg 1914. Även d'Ogier finns inskriven i Schröers stambok, fastän på en mer undanskymd plats (nr 32), och var vid tillfället sannolikt i grevens sällskap. Båda tillskrifterna är daterade 1636, men saknar angivelse av ort, månad och dag.

⁶¹ Se Åslund 1992.

⁶² *Uppsala matrikel* 1900–1971, bd 1, s. 86.

⁶³ Om De la Gardie i detta ämbete skriver Åslund 1992, s. 64.

Dessa tillskrifter från högtstående personer i stambokens början saknar personliga tillägnelser till stamboksägaren – ett indicium på att de snarare sågs som ett slags ynnestecken än som uttryck för en nära relation.

Bland tillskrifterna från 1638 finns också många framstående professorer från det blomstrande universitetet i Uppsala. Hit hör Johannes Loccenius (1598–1677; nr 26), ovannämnde Israel Bringius (1587–1662; nr 40), Ericus Brunnus (1597–1664; nr 41), Matthias Björnklou (1607–1671; nr 42) och Bengt Baaz (adlad Ekehielm; 1612–1650; nr 44). Liksom tidigare kanslisterna, så bildar också dessa professorer en sammanhållen grupp i stamboken. Men inte helt oväntat hade de också förbindelser med andra av stambokens inskribenter. Björnklou – eller Mylonius, som hans latiniserade namn löd⁶⁴ – var till exempel De la Gardies preceptor under dennes Uppsalastudier, och Baaz hade bland annat på Johan Skyttes inrådan utsetts till lärare åt pfalzgreven Karl Gustav. Han kom att inneha uppdraget under hela Karl Gustavs studietid, alltså till och med våren 1638.

Från denna rad av illustra professorer särskiljer sig Loccenius, som har en mer framträdande plats i stamboken (nr 26). Loccenius hade innehaft den av Skytte bekostade professuren i vältalighet och retorik, men år 1634 övergick han till en professur i juridik, och det är som professor i juridik och vältalighet (*Juris et Eloq[uentiae] P[ro]fessor P[ublicus]*) han skriver in sig i Schröers stambok.

Loccenius tillskrift rätar ut frågetecknen kring Schröers tillvaro i Uppsala. I tillägnelsen uppger nämligen Loccenius att han lämnade tillskriften åt Schröer *cum, post aliquod tempus studioru[m] causa hic || honestè ac decenter actum, pararet abitum*, det vill säga 'när [Schröer], efter att ärligt och hederligt ha fullgjort någon tid här i syfte att studera, förberedde avresan'. Schröer tycks alltså ha uppehållit sig i lärdomsstaden för studier; mot slutet av juni förberedde han enligt tillskriften sin avresa, och i juli samma år kommer tillskrifterna mycket riktigt inte längre från Uppsala, utan åter från Stockholm. Sannolikt var det i denna studiemiljö han träffade den blivande kung Karl X Gustav, den framtida rikskanslern De la Gardie och andra högtättade potentater som skrev in sig på stambokens sidor.⁶⁵

Som spåren i stamboken visar, kom detta nätverk snart också att inkludera den adliga ätten Sparre (av Rossvik). Det kronologiskt första belägget för detta i stamboken kommer från bröderna Erik (1618–1693; nr 7) och Svante

⁶⁴ *Myloni*us är latin för 'mjölnare', vilket varit faderns yrke hemma i Nykvarn. Innan dess kallade sig Björnklou *Aroseni*us efter sin födelsestad Västerås (*Aros*). Senare adlades han till *Björnklou* (*Biörenclou*).

⁶⁵ Hit kan vi bl.a. räkna Bengt Gabrielsson Oxenstierna (1623–1702; nr 10) och hans bror Gustav Gabrielsson Oxenstierna (1626–1693; nr 11), släktingar till Axel Oxenstierna.

Larsson Sparre (1623–1652; nr 9), som skrev in sig på Ängsö den 4 augusti 1638. Den 3 augusti hade också en Michael Wolle (nr 43) skrivit in sig på Ängsö slott (*in Aula Engsio*).⁶⁶ Visserligen står inte året explicit utsatt; där man skulle förvänta sig ett årtal – längst ned i tillskriften –, står istället ett kort citat: *qVo MhI perpetVVs DVCtor reX esto || JehoVah*. Texten kan översättas med 'Därför skall du för mig vara en evig ledare och konung, Jehovah'. Det kunde väl vara ett ganska normalt citat i en stambok. Men utifrån det strikta schemat för var på sidan tillskriftens delar skall finnas, står texten alltså på fel plats för ett citat. Och något annat är konstigt: Varför har Wolle valt att skriva vissa bokstäver med versal?

Anomalin är ett exempel på de spetsfundiga gåtor stamböckerna ofta innehåller. Lösningen får man om man i tur och ordning plockar ut de versala bokstäverna: V M I I V V D V C X J V. Inte av en slump motsvarar dessa bokstäver också romerska siffror. Som sifferföljd ger texten förvisso ingenting som ens liknar ett romerskt årtal. Men om man istället adderar de romerska tecknens enskilda siffervärde, ger sig följande ekvation:

$$5 + 1000 + 1 + 1 + 5 + 5 + 500 + 5 + 100 + 10 + 1 + 5 = 1638.$$

Att Wolle alltså skrev in sig i stamboken bara en dag före de båda Sparrarna var ingen slump. Wolle verkar nämligen ha varit preceptor med ansvar för Lars Eriksson Sparres många söners utbildning i Uppsala.⁶⁷ Inte heller platsen är någon tillfällighet. Ängsö slott hade tidigt tillhört en ätt med namnet Sparre, men därefter gått mellan olika släkter. Men genom att riksrådet Per (Peder) Eriksson Sparre – farbror till Erik och Svante Sparre – år 1626 gifte sig med Elsa Posse till Ängsö, hade Ängsö slott "åter" kommit i slakten Sparres ägo,⁶⁸ där det skulle förbli till 1710.

Dessa tre tillskrifter är de enda från 1638 som kom till på Ängsö slott. Från 1639 kommer däremot samtliga nio därifrån, och även de få tillskrifter som finns från de kommande åren, 1641 och 1642, kommer uteslutande från

⁶⁶ Stavningen "Engsjö" (med varianter) är den vanliga i stamboken. Eftersom det är en ö, bör orten ursprungligen ha hetat *Ängsö*; ortnamn som slutar på genitiv-s + ö associeras dock på grund av ljudlikheten ofta med efterleden -sjö, se Gahrn och Fridell 2010, s. 31.

⁶⁷ I Uppsala universitets matrikel står bröderna *Ericus, Axelius, Suantho, Gustavus, Carolus* och *Petrus Laurentij Sparrer* (alltså Larsson Sparre) inskrivna år 1636. Under dem står *Michael Wollinus, Wilsensis Marchicus* (det latiniserade ortsnamnet syftar på Bad Wilsnack i Mark Brandenburg), med tillägget: *præceptor Nobilium Sparroru[m]* ('de adliga Sparrarnas preceptor'). *Uppsala matrikel* 1900–1971, bd 1, s. 73.

⁶⁸ Att ägorna ursprungligen tillhört samma släkt är den tolkning ätten Sparre själv föredrog utifrån de utvidgade stamtavlor man sammanställt och som okritiskt anges ännu hos Anrep 1858–1864, bd 4, i sht s. 56–62. Dessa tavlors historiska riktighet bör dock ifrågasättas.

Ängsö. Iögonenfallande – men kanske föga förvånande – är att flera av tillskrifterna från 1638 kommer från slkten Sparre: Axel Larsson (f. 1622; nr 6), Per Larsson (1628–1692; nr 15) och Johan Bengtsson Sparre (1616–1655; nr 17).⁶⁹ Kanske härrör också Gustav (16 juni 1625–14 november 1689; nr 13) och Carl Larsson Sparres (1627–1702; nr 14) tillskrifter från detta år.⁷⁰ Listan över Lars Sparres söner, studenter i Uppsala under Michael Wolle, är alltså komplett; samtliga sex finns inskrivna i Schröers stambok. Kanske är det berättigt att anta att Schröer, efter att ha fullgjort sina egna studier, fungerade som privatlärare åt de unga Sparrarna. Behovet av sådana var stort; på denna tid var det nämligen viktigt att svenska adelsmän inte bara behärskade adelns forna konster – framför allt krigsföring – utan också hade kunskaper som gjorde dem lämpade i den expanderande stormaktens administration.

Också den sista tillskriften från Ängsö, från 1642, kommer från en Sparre: Per Persson Sparre (1633–1669; nr 12), son till herren på Ängsö slott (bild 13).

Identiteten kan ifrågasättas. Tillskriftslämnaren undertecknar nämligen med det flertydiga *Petrus Sparre P. F.* Dessutom skulle Per Persson Sparre 1642 endast ha varit nio år gammal. Å andra sidan skulle en så ringa ålder inte stämma dåligt med den spretiga, osäkra stil med vilken åtminstone mottot – *Viuit post funera Virtus* ('Dygden lever efter graven') – är skrivet. Den skulle mycket väl kunna komma från en nioårings hand. *P. F.* skulle då kunna utläsas som *Petri Filius*, det vill säga 'son till Per [Eriksson Sparre]'.⁷¹

Tillskriften innehåller också en annan betydelsefull uppgift. Per Sparre har nämligen tillägnat tillskriften *Suo Præceptori, æternæque || Gratitudini sacrum posuit* – 'till sin preceptor och till evig tacksamhet gjorde [N.N.] detta heliga [minnesmärke]'. Detta går tidsmässigt väl ihop med ett belägg ur Uppsala matrikel som visar att Per Sparre skrev in sig vid Uppsala universitet 1643.⁷² Schröer verkar alltså ha haft ett visst ansvar för den adlige gossens utbildning – ett inte helt prestigelöst uppdrag, som säkert kunde räknas som en merit.

Stamboken låter oss alltså kartlägga den unge Schröers formativa år. De börjar, mindre bemärkt, i Danzig, men vindlar sig snart norrut till Stockholm, där Schröer umgås med tyskspråkiga kanslisterna i svenska statens tjänst. Han

⁶⁹ Johan Sparres far, Bengt Sparre, tillhörde samma generation som Larssönerna, men stammade från Göran Larsson Sparre (1530–1586), halvbrodern till de senares farfar, Erik Larsson Sparre (1550–1600).

⁷⁰ Båda dessa tillskrifter saknar ort och år.

⁷¹ Denna förkortning återfinns också efter Per Sparres brev till Gottfried Schröer i dennes arkiv på Riksarkivet (Marieberg), SE/RA/2406, bd 33.

⁷² Elgenstierna 1925–1936, bd 7, s. 375. I Schröers arkiv finns också flera brev från Per Sparre till Gottfried Schröer daterade just 1642 som betygar detta, t.ex. från 28 juni 1642 och 3 augusti 1642.

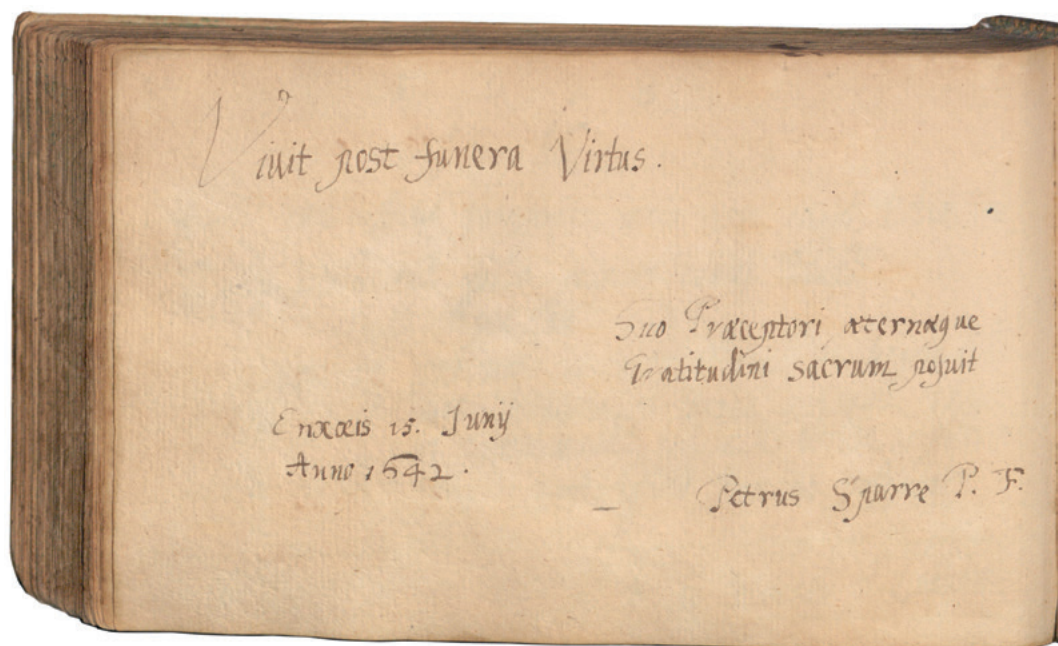

Bild 13. Blad 128° i Schröers stambok (signum Y 131): Tillskrift av Per Sparre av Rossvik, daterad 15 juni 1642. Alvin.

börjar en utbildning i Uppsala, där han förutom kända professorer också träffar framtida potentater. Här lär han även känna bröderna Larsson Sparre och deras preceptor Michael Wolle. Följande år har han dragits djupare in i ätten Sparres sfär och vistas på dess sätesgård, kanske som lärare. Att Schröer vunnit förtroende hos den svenska aristokratin bekräftas slutligen av hans roll som preceptor för Per Sparre 1642. Nu tar en mer bekant del av Schröers karriär sin början. I andra källor kan vi se att Schröer år 1642 – samma år som hans giftermål med Elisabet Nenne på Vallstanäs (Norrunda socken, Stockholm)⁷³ – tjänstgör som arkivarie vid svenska staten i Pommern, 1645 som kanslist i Stettin och 1646 som arkivarie och länssekreterare i Pommern. Stambokens sista, mer sparsamma tillskrifter⁷⁴ härrör just från Haderslev och Svenska Pommern. År 1652 adlas stambokens ägare Gottfried von Schröer.

Schröers stambok ger en inblick i hur socialt nätverkande kunde se ut i 1600-talets Sverige. Men stamboken inte bara dokumenterar de sociala posi-

⁷³ Elisabet Nenne (1618–1679) tycks ha varit dotter till Karl IX:s bergverksföreståndare och silvermästare Hans Baltzarsson Nenne; se Elgenstierna 1925–1936, bd 9, s. 58.

⁷⁴ Av stambokens tillskrifter daterar sig endast en dryg tiondel från tiden efter Schröers äktenskap; merparten därunder är från 1644 (3 tillskrifter: nr 30, 66 och 67) resp. 1646 (4 tillskrifter: nr 71 och 78–80). Bokens kronologiskt sista och tämligen isolerade tillskrift (nr 61) härrör från 1654.

tioner och relationer den rymmer; den kan också ses som ett konkret verktyg för att konstruera dem.

Tillskrifterna i Schröers stambok säger sig ofta uttryckligen vara just "minnen".⁷⁵ På ytan är de minnen av vänskapen eller mötet med stamboksägaren; på ett mindre uppenbart men minst lika väsentligt plan var de dock även minnen av tillskriftslämnarna. Stamböckerna erbjöd ett slags scen för inskribenterna där de kunde konstruera en bild av sig själva. Genom att skriva in sig långt fram i boken eller bland en viss grupp av personer, genom den hjärtlighet (eller avsaknaden därav) man använde i tilltalet och de motton och språk man valde för sin tillskrift, skapade inskribenterna social tillhörighet och status. Till exempel skriver de unga Sparrarna – som hade all anledning att vilja associeras med de personligheter Schröer samlat – i hjärtliga ordalag och på flera språk för att glänsa med sin bildning, medan de redan etablerade kanslisterna väljer mer ordkarga formuleringar.

Att båda dessa grupper skriver in sig långt fram i boken, visar på en intressant konflikt i Schröers samtid: Adeln kunde av hävd göra anspråk på hög social ställning och hade alltid skrivit in sig långt fram i stamböckerna, men deras flerspråkiga citat från klassiska författare kan samtidigt ses som prov på det nya legitimitetsanspråk stormaktstidens svenska adel sökte i den finkulturella bildningen.⁷⁶ Kanslisternas framskjutna position i stamboken kan å sin sida ses som ett uttryck för ett nytt skikt av tjänstemän och deras konkurrerande pretentioner på hög social status.⁷⁷

Snarare än som kalkerblad för objektivt befintliga nätverk, kan stamböckerna alltså uppfattas som scener och konfliktytor för olika subjektiva anspråk. På så vis kartlägger Schröers stambok inte bara en ung kanslists karriärväg, utan ger också ett utsnitt från det sociala maktspelet i 1600-talets Sverige. Universitetsbibliotekets stambokssamling erbjuder många liknande exempel som öppnar oväntade dörrar till vår historia.

⁷⁵ Några på måfå valda exempel från bokens sista sidor tillägnas Schröer "Zu stets wehrender gedächtnis" (nr 75), "nella perpetua ricordanta" (nr 76) och *memoriæ causâ* (nr 78).

⁷⁶ Jfr Gustafsson 1978.

⁷⁷ Intressant nog har dessa båda grupper "krockat" i stamboken. Kronologiskt har kanslisterna (nr 16 samt 18–22) skrivit in sig först, men fysiskt har Sparrarna (nr 12–15 samt 17) ändå skrivit in sig framför dem. När den senare gruppen omsider utvidgades, har den kommit att usurpera den tidigare. I viss mån kan man alltså se en stilla maktkamp utspela sig på bokens sidor.

Referenslista

- Alvin: plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv: www.alvin-portal.org.
- Anrep, Gabriel, *Svenska adelns ättar-taflor*. 5 bd, Stockholm: Norstedt, 1858–1864.
- Arnold-Ehrenberg, Johann Christian von, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 19 k. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-112158>.
- Böttiger, Carl Wilhelm, Stambok. Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 32 a. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-153845>.
- Cöllén, Sebastian, *Den auratiska artefakten: Begränsningar och möjligheter i den digitala reproduktionen av kulturarv*, Uppsatser inom biblioteks- & informationsvetenskap 789, masteruppsats, Uppsala universitet: Institutionen för ABM, 2020. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-413839>.
- Davidsson, Åke, "Einige Stammbücher in schwedischen Sammlungen", i *Stammbücher als kulturhistorische Quellen*, red. Jörg-Ulrich Fechner, Wolfenbüttler Forschungen 11, München: Kraus International Publications, 1981, s. 73–88. [1981a]
- Davidsson, Åke, "Memoriae itinerum ad exteros. Om några stamböcker i svenska samlingar", i *Tal över blandade ämnen. Collegium curiosorum novum. Årsbok 1979–80*, Uppsala: Carmina, 1981, s. 21–37. [1981b]
- Davidsson, Åke, *Stamboken. Poesialbumets och gästbokens föregångare. Ett urval ur Carolina Redivivas samlingar*, Uppsala universitetsbiblioteks utställningskataloger 9, Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 1981. [1981c]
- Davidsson, Åke, "De libris amicorum. Några anteckningar till »stambokens« historia", i *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1991–1992*, Uppsala: Kungl. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, 1993, s. 5–31.
- Ekrem, Carola, *Lev lycklig, glöm ej mig! Minnesböckernas historia*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 644, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2002.
- Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, 9 bd, Stockholm: Norstedts, 1925–1936.
- Fechner, Jörg-Ulrich, "Stammbücher als kulturhistorische Quellen. Einführung und Umriss der Aufgaben", i *Stammbücher als kulturhistorische Quellen*, red. Jörg-Ulrich Fechner, Wolfenbüttler Forschungen 11, München: Kraus International Publications, 1981, s. 7–21.
- Gahrn, Lars och Staffan Fridell, "Ängsö: Ett gods som har tillhört Erik den helige", i *Ortnamns-sällskapet i Uppsala årsskrift*, Uppsala: Ortnamns-sällskapet i Uppsala, 2010, s. 30–34.
- Gastel, Johann, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 55. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-103742>.
- Gerresheim, Adolph Friedrich, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 149 g. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-80349>.
- Gustafsson, Lars, "Dienstadel, Tugendadel und Politesse mondaine: Aristokratische Bildungsideale in der schwedischen Großmachtzeit", i *Arte et marte. Studien zur Adelskultur des Barockzeitalters in Schweden, Dänemark und Schleswig-Holstein*, red. Dieter Lohmeier, Kieler Studien zur deutschen Literaturgeschichte 13, Neumünster: Wachholtz, 1978, s. 109–127.

- Gömöri, George och Stephen D Snobelen., "What he may seem to the world. Isaac Newton's autograph book epigrams", *Notes and Records* 74 (2020), s. 409–452.
- Hallberg, Sigurd, *Från Sveriges storhetstid: Franske legationssekreteraren Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634–1635*, Stockholm: Norstedt, 1914.
- Helk, Vello, *Stambogsskikken i det danske monarki indtil 1800. Med en fortegnelse over danske, norske, islandske og slesvig-holstenske stambøger samt udlændinges stambøger med indførsler fra ophold i det danske monarki*, Odense: Odense Universitetsforlag, 2001.
- Kleberg, Tönnes, "Preface" i Hans Sallander, *Bibliotheca Walleriana. The books illustrating the history of medicine and scienc. Collected by Dr. Erik Waller and bequeathed to the Library of the Royal University of Uppsala. A catalogue. Volume 1, Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis*, vol. VIII, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1955, s. IX.
- Kurras, Lotte, *Axel Oxenstiernas Album amicorum und seine eigenen Stammbucheinträge. Reproduktion mit Transkription, Übersetzung und Kommentar. Unter Mitarbeit von Werner Taegert*, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2004.
- Lindgren, William, *Stamböckernas bildkultur. Skapande, reflekterande och bekräftande av identiteter, 1770–1830*, opublicerad masteruppsats, Uppsala: Konstvetenskapliga institutionen, 2015.
- Lipten, Christian Ludwig, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 82 b. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-112147>.
- Madsen, Mogens, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 90. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-111927>.
- Malmberg, Ernst, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 92. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-104074>.
- Moning, Silke Cecile, "Die studentischen Stammbücher des 18. Jahrhunderts", i *Aus mageren und aus ertragreichen Jahren*, red. Irmgard Hort och Peter Reuter, Berichte und Arbeiten aus der Universitätsbibliothek und dem Universitätsarchiv Gießen 58, Gießen: Universitätsbibliothek Gießen, 2007, s. 120–144.
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*, Ny, rev. uppl., 38 bd, Stockholm: Nordisk familjeboks förlag, 1904–1926.
- Posse, Christina, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 117 k. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-104685>.
- Raffel, Eva, *Galilei, Goethe und Co. Freundschaftsbücher der Herzogin Anna Amalia Bibliothek von Eva Raffel im Auftrag der Klassik Stiftung Weimar / Herzogin Anna Amalia Bibliothek. Ein Immerwährender Kalender*, Berlin: Otto Meissner, 2012.
- Salbach, Johann Christoph, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 126. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-59944>.
- Schnabel, Werner Wilhelm, *Das Stammbuch: Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts*, Frühe Neuzeit 78, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003.
- Schoultz, Johanna von, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 128 s. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-144347>.

- Schröer, Esaias, Brev till Gottfried Schröer, 30 juli 1636. *Schröers arkiv*, bd 3. Riksarkivet (Marieberg). SE/RA/2406.
- Schröer, Esaias, Brev till Gottfried Schröer, 2 augusti 1636. *Schröers arkiv*, bd 3. Riksarkivet (Marieberg). SE/RA/2406.
- Schröer, Gottfried von, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 131. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-104687>.
- Solling, Daniel, "Stamböcker – dåtidens sociala medier", *Arte et Marte: meddelanden från Riddarhuset*, 70(1), 2016, s. 16–18. [2016a]
- Solling, Daniel, *Till mina vänner. Faksimil av Johann Samuel Pillings studentstambok från 1720-talet. Med inledning, transkription och kommentarer av Daniel Solling, Scripta Minora Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis* 15, Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 2016. [2016b]
- Solling, Daniel, *Handskriftskatalogisering inpå livet. En undersökning av de kategorier som används vid stambokskatalogisering*, Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap; 723, masteruppsats, Uppsala universitet: Institutionen för ABM, 2017. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-323807>
- Solling, Daniel, "Eine Reise durch fünf Jahrhunderte. Einblicke in die Stammbuchsammlung der Universitätsbibliothek Uppsala", i *Emotionen. Beiträge zur 12. Arbeitstagung schwedischer Germanistinnen und Germanisten Text im Kontext in Visby am 15./16. April 2016*, red. Frank Thomas Grub och Dessislava Stoeva-Holm, Nordeuropäische Arbeiten zur Literatur, Sprache und Kultur 7, Berlin: Peter Lang, 2018, s. 13–35.
- Solling, Daniel, "Stamböcker som källa för personnamnsforskningen. Exempel från en underutnyttjad genre", i *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift*, Uppsala: Ortnamnssällskapet i Uppsala, 2020, s. 73–84.
- Sparre, Per, Brev till Gottfried Schröer, 28 juni 1642. *Schröers arkiv*, bd 33. Riksarkivet (Marieberg). SE/RA/2406.
- Sparre, Per, Brev till Gottfried Schröer, 3 augusti 1642. *Schröers arkiv*, bd 33. Riksarkivet (Marieberg). SE/RA/2406.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, huvudred. Nils Bohman, 8 bd, Stockholm: Bonnier, 1942–1955.
- Thunberg, Carl Peter, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum D 23:26. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-111935>.
- Tienken, Susanne, "Zwischen Mehrsprachigkeit und wortlosen Gebärden der Gunst. Stammbücher und Stammbucheinträge als Form adeliger Selbstverständigung im Schweden des 17. Jahrhunderts", i *Von Köchinnen und Gelehrten, von Adelligen und Soldaten. Interdisziplinäre Zugänge zum Erschließen menschlichen Daseins in der Vormoderne*, red. Dessislava Stoeva-Holm och Susanne Tienken, *Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Germanistica Upsaliensia* 58, Uppsala: Uppsala universitet, 2014, s. 105–130.
- Troil, Uno von, Stambok, Uppsala universitetsbibliotek, signum Y 141. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-104598>.
- Uppsala matrikel 1–4 = Uppsala universitets matrikel*, 4 bd. Uppsala: Lundequistska bokhandeln, 1900–1971.
- Uppsala universitetsbiblioteks webbplats: <https://ub.uu.se>.
- Åslund, Leif, *Magnus Gabriel De la Gardie och vältaligheten, Studia Rhetorica Upsaliensia* 1, Uppsala: Avdelningen för retorik vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 1992.